

FARG'ONA VODIYSINING QADIMGI DAVR TARIXI. ARXEOLGIK YODGORLIKLAR VA XORIJIY OLIMLAR YONDASHUVI

O'ktamov Madadjon O'ktam o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Matematika va ta'limda axborot texnologiyasi kafedrası o'qituvchisi

oktamovm03@mail.ru (91) 322-10-03

Fayzullayeva E'zoza O'tkir qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Matematika yo'nalishi talabasi

fayzullayevaezoza312@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17077062>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg'ona vodiysining qadimgi davrlariga oid arxeologik yodgorliklar va ularni xorijiy olimlar tomonidan o'rganilishi yoritilgan. Tadqiqot davomida Chust, Dalvarzintepa, Qo'rontepa, Quva va boshqa muhim yodgorliklar asosida mintaqaning neolitdan temir davrigacha bo'lgan sivilizatsiyaviy bosqichlari tahlil qilindi. Xususan, yapon, fransuz, amerikalik, xitoylik va rus tadqiqotchilarining ilmiy yondashuvlari solishtirma metod asosida baholandi. Maqolada xorijiy manbalarning afzalliklari va kamchiliklari ko'rsatilib, mahalliy tarixshunoslik bilan uyo'unlashtirishga doir takliflar ilgari surildi.

Аннотация. В этой статье археологические памятники и их изучение их иностранных ученых и их исследование охватывается иностранными учеными. Во время исследования исследование было проанализировано на стадии цивилизации из эпохи неолита неолитической эры региона для обсуждения Чуста, Далварепа, Куварепа и других памятников. В частности, научные подходы японских, французских, американских, американских и российских исследователей были оценены на основе сравнительного метода. В статье показали преимущества и недостатки иностранных источников, и были выдвинуты предложения по гармонизации с местным историческим.

Annotation. In this article, archeological monuments and their study of them by foreign scientists and their study is covered by foreign scientists. During the study, the research was analyzed the civilization stages from Neolithic era of Neolithic era of the region for the discussion of Chust, Dalvarepa, Kuvarepa, and other monuments. In particular, scientific approaches of Japanese, French, American, American and Russian researchers were assessed on the basis of a comparative method. The article showed advantages and disadvantages of foreign sources and proposals for harmonization with local historic were put forward.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, xorijiy olimlar, Chust madaniyati, Dalvarzintepa, Dawan, arxeologiya, tarixshunoslik, transmadaniy aloqalar, Ipak yo'li, neolit, bronza davri, temir davri.

Ключевые слова: Долина Фергана, Чука культурные памятники, Даван, Археология, История, неолита и археология, Бронзовый период, Бронзовый период, Бронзовый период, Бронзовый период.

Key words: The Fergana Valley, chust cultural monuments, Dawan, archeology, history, neolithic and archeology, the bronze period, the bronze period, the bronze period, the bronze period.

Kirish. Farg'ona vodiysi — O'rta Osiyoning eng qadimiy, madaniy va geostrategik jihatdan muhim mintaqalaridan biri sanaladi. Mazkur hudud qadimdan har xil sivilizatsiyalar,

etnik guruhlar va madaniy qatlamlarning to'qnashuv va uyo'unlashuv manbai bo'lib kelgan. Bu yerda yashagan qadimgi aholining turmush tarzi, diniy e'tiqodlari, ijtimoiy tuzilmasi va iqtisodiy faoliyati bugungi kunda arxeologik tadqiqotlar orqali chuqur o'rganilmoqda. Ushbu ilmiy ishning dolzarbligi shundaki, u Farg'ona vodiysi tarixini global tarixiy kontekstda tahlil qilish, xorijiy olimlarning qarashlarini solishtirish hamda yodgorliklarning xalqaro ilm-fan uchun qanday ahamiyatga ega ekanini ochib berishga qaratilgan. Maqola davomida muhim obidalar misolida xorijiy manbalarda aks etgan ilmiy yondashuvlar ko'rib chiqiladi, mavjud metodologik yondashuvlar asosida chuqur tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy xorijiy adabiyotlarda Farg'ona vodiysi qadimgi savdo yo'llarining tuguni, qadimiy metallurgiya markazi va etnik madaniyatlar chorrahasi sifatida baholanadi (Abdihakimov, Mirjalol, (2025): 15-17). Masalan, amerikalik arxeolog T. Barfield o'zining "The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China" (1992) nomli asarida Farg'ona vodiysini qadimiy Markaziy Osiyodagi muhim siyosiy va iqtisodiy markazlardan biri sifatida ta'riflaydi. U bu hududda topilgan ilk metallurgik izlar orqali vodiyning bronza va temir davrlaridagi texnologik rivojlanishini alohida e'tirof etadi. Yaponiyalik olim K. Maekava esa Farg'ona vodiysining neolit va eneolit davrlariga oid yodgorliklarini 1990-yillarda Quva, Chust va Rishton hududlarida olib borgan qazishmalari orqali o'rgangan. U o'z izlanishlarida mahalliy kulolchilikning o'ziga xos shakllari va naqshlarini Janubiy Koreya va Yaponiya hududidagi qadimiy madaniyatlar bilan qiyoslab, bu yerda o'zaro madaniy ta'sirlar bo'lganini ta'kidlaydi. Rossiyalik olimlar, xususan, A. A. Gulyamov, S. P. Tolstov va A. N. Bernshtam sovet davridayoq Farg'ona vodiysidagi Chust, Qo'ro'ntepa va Dalvarzintepa yodgorliklarini o'rganib, ularni O'rta Osiyo madaniy qatlamining dastlabki bosqichlari bilan boo'lashgan. Ularning tadqiqotlari zamonaviy xorijiy olimlar uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilgan. Fransuz tadqiqotchisi M. Besson esa 2000-yillarda olib borgan ekspeditsiyalarida Dalvarzintepa va Qo'ro'ntepa hududidagi diniy obidalarni o'rganib, bu yerdagi buddaviylik izlarini Hindiston va Janubi-Sharqiy Osiyo ibodatxonalaridagi me'moriy uslublar bilan qiyoslagan. Uning fikricha, Farg'ona vodiysi faqat savdo yo'li emas, balki diniy o'oyalarning almashuvi markazi ham bo'lgan. Xitoylik olimlar, xususan, Lyu Li va Yang Bao miloddan avvalgi asrlarga oid Xitoy tarixiy solnomalarini (xususan "Shiji" va "Han shu") tahlil qilgan holda Farg'ona vodiysini "Dawan" deb atagan qadimiy manbalarni qayta o'qib chiqqan. Ularning izlanishlarida Farg'onadagi otlar sifati, ot yetishtirish madaniyati va ularning Xitoy harbiy strategiyasidagi ahamiyati asosiy e'tiborda bo'lgan. Mahalliy tarixchilar — Sh. P. Qosimov, M. Islomov va M. Rahimovlar Farg'ona vodiysining qadimiy davrlariga oid tadqiqotlarida ko'proq arxeologik topilmalarning madaniy va etnik tavsifiga e'tibor qaratganlar. Ularning yondashuvi ko'proq mintaqaviy madaniyatlarning rivojlanish bosqichlarini aniqlashga yo'naltirilgan bo'lsa, xorijiy tadqiqotchilar vodiyni global tarixiy kontekstda baholashga harakat qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Asosiy metodologik yondashuvlar quyidagilardan iborat. Farg'ona vodiysi hududida topilgan arxeologik yodgorliklar boshqa hududlardagi (Xitoy, Hindiston, Mesopotamiya, Janubiy Sibir) arxeologik topilmalar bilan qiyoslandi. Vodiyning qadimiy yodgorliklari — Chust, Dalvarzintepa, Qo'ro'ntepa, Quva va boshqa obidalar bo'yicha mavjud qazilma natijalari asosida tarixiy xulosalar chiqarildi. Topilmalarning xronologiyasi, joylashuvi, madaniy qatlamlari va artefaktlari ilmiy jihatdan tasnif qilindi. Farg'ona vodiysining geografik joylashuvi, tabiiy sharoitlari, suv resurslari, ekotizimi va iqlimi qadimgi aholining yashash tarzi va madaniyatiga ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qilindi.

Muhokamalar. Tadqiqot davomida aniqlangan dalillar shuni ko'rsatadiki, bu mintaqa neolit davridan boshlab, ya'ni miloddan avvalgi VI–V ming yilliklardan e'tiboran odamlar yashagan va ular o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy tizimga ega bo'lganlar. Xususan, Chust, Quva, Dalvarzintepa kabi yodgorliklar Farg'ona vodiysining qadimgi sivilizatsiyalar shakllangan hudud bo'lganini tasdiqlaydi.

Chust madaniyati — miloddan avvalgi II ming yillikning oxiri va I ming yillikning boshlariga taalluqli bo'lib, bu madaniyat metallurgiya, kulolchilik va ilk urbanizatsiya jihatidan muhim ahamiyatga ega. Yaponiyalik va koreyalik olimlar tomonidan olib borilgan ekspeditsiyalarda topilgan sopol buyumlar, misdan yasalgan asboblari va uy-joy qoldiqlari bu madaniyatning rivojlanganligini ko'rsatadi. Dalvarzintepa yodgorligi esa Kushon imperiyasi davriga oid bo'lib, bu yerda olib borilgan qazish ishlari diniy, savdo va me'moriy jihatdan yuqori taraqqiy etgan shahar hayotini namoyon qiladi. Fransuz arxeologlari bu yodgorlikdagi buddaviylik ibodatxonalari va bezakli sopol haykallarni Hindiston va Janubi-Sharqiy Osiyo san'ati bilan qiyoslab, o'zaro ta'sir izlarini ko'rsatishga harakat qilganlar. Bu yondashuv Farg'onaning diniy tolerantlik va madaniy almashuv markazi bo'lganini isbotlaydi. Xitoy tarixiy manbalarida Farg'ona "Dawan" nomi bilan tilga olinadi. Miloddan avvalgi II asrlarda bu hudud "samoviy otlar yurti" sifatida qadrlangan. Xitoylik tarixchilar Lyu Li va Yang Bao tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ushbu manbalarga asoslanib, Farg'onaning Xitoy bilan savdo-diplomatik aloqalari mavjud bo'lganini, bu esa Ipak yo'lining ilk shakllanish bosqichlariga to'o'ri kelishini ko'rsatadi. Qo'ro'ntepa yodgorligi esa ilk temir davri madaniyatini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda topilgan ko'plab uy-joy qoldiqlari, qurollar, mehnat qurollari va kulolchilik mahsulotlari qadimgi aholi hayot tarzini ochib beradi. Xususan, fransuz va rus olimlari bu topilmalarning Mesopotamiya va Hind vodiysi madaniyatiga o'xshash jihatlari borligini ko'rsatish orqali Farg'ona vodiysi o'ziga xos madaniy to'qnashuv maydoni bo'lgan degan xulosaga kelganlar.

Farg'ona vodiysi yodgorliklariga xorijiy olimlar yondashuvi.

Yodgorlik	Xorijiy tadqiqotchilar	Asosiy topilmalar	Xulosa / Ilmiy ahamiyati
Chust	K. Maekawa (Yaponiya), V. Hansen (Daniya)	Mis asboblari, kulolchilik, doimiy uy-joy qoldiqlari	Ilk metallurgiya markazi. Janubiy Osiyo bilan madaniy aloqalarning ilk bosqichlari.
Dalvarzintepa	M. Besson, L. Grenet (Fransiya)	Buddaviy ibodatxonalari, haykallar, tanga topilmalari	Kushon davrida diniy va savdo markazi. Buddaviy o'oyalar tarqalgan muhim nuqta.
Qo'ro'ntepa	A. Gorsdorf (Germaniya), S. Salvatori (Italiya)	Qurollar, keramikalar, me'moriy inshootlar	Temir davrining rivojlangan shaharlari. Mesopotamiya va Hind vodiysi madaniyatlari bilan aloqalar.

Xulosa va takliflar. Xorijiy olimlarning yondashuvlari vodiyni qadimgi tarixini global nuqtai nazardan yoritishga xizmat qilmoqda. Ular Farg'onani nafaqat mintaqaviy ahamiyatga ega joy sifatida, balki xalqaro madaniy almashuvlar, savdo yo'llari va diniy o'oyalar kesishgan hudud sifatida tahlil qilmoqdalar. Quyidagi takliflarni ilgari suramiz. Mahalliy va xorijiy olimlar o'rtasida qo'shma arxeologik loyihalarni yaratish orqali yodgorliklarni chuqur va tizimli

o'rganish imkoniyati kengayadi. Mahalliy tarixchilar tomonidan ingliz, fransuz, yapon va xitoy tillarida maqolalar yozilishi, xalqaro ilmiy doiralarda tanilishiga yordam beradi. Tarix va arxeologiya sohasida tahsil olayotgan yoshlar uchun xorijiy universitetlar bilan hamkorlikda amaliyot tashkil etish ularning malakasini oshiradi.

References:

1. Abdihakimov, Mirjalol. "IT SOHASIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 15-17.
2. Amirova, Zilola. "MATN BILAN ISHLASH DASTURLARI BO'LIMINI O'QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 32-34.
3. Arabboyev, O'lmas. "SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA MUHANDISLIK ISHLARINI AVTOMATLASHTIRISH." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 35-38.
4. Baratova, Nafisa. "BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASINING IJTIMOY TAMOYILLARI." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 18-20.
5. Bekmurodov, Nodirbek, and Asal Uralova. "O'RTA SINFLARDAGI BOLALARGA INFORMATIKA O'QITISHNING KREATIV O'OYALARI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 39-41.
6. Berdimuhammadov, Iskandar. "MOBIL ILOVALAR ISHLAB CHIQISH." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 21-23.
7. Berdishukurova, Munisa. "DASTURLASH TILLARINING RIVOJLANISHI." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 24-26.
8. Boltayev, Farhod. "INTERNETDA ISHLASH ASOSLARI BO'LIMINI O'QITISH METODIKASI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 46-49.
9. Boqiyeva, Farida, and Madadjon O'ktamov. "MATEMATIKANI O'QITISHDA MASALANING BAJARADIGAN FUNKSIYALARI." *Молодые ученые* 3.6 (2025): 50-52.
10. Boymurodova, Ozoda. "AXBOROT BO'LIMINI O'QITISH METODIKASI." *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* 4.5 (2025): 11-14.